

Судові гарантії прав людини та співвідношення національних засобів правового захисту з юрисдикцією Європейського суду з прав людини (досвід для України)

*Морська Наталія Львівна¹, Потапов Олександр Анатолійович²,
Ювсечко Ярослав Володимирович³*

Опубліковано	Секція	УДК
22.05.2023	Право	342.722

DOI: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7957767>

Ліцензовано за умовами Creative Commons BY 4.0 International license

Анотація. Актуальність теми полягає в дослідженні та аналізі національних механізмів захисту прав людини, їх можливе удосконалення та створення нових, ґрунтуючись на досвіді європейських держав. Саме механізм захисту прав людини та його функціонування є проявом того, як держава ставиться до своїх громадян, чи спроможна вона захистити їх та гарантувати право на життя, свободу, безпеку та інші права, передбачені Конституцією України. Проаналізовано випадки та результати звернень до Європейського суду для захисту прав людини, як міжнародного судового органу, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи, що ратифікували Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. Досліджено, які саме заяви розглядаються Європейським судом, які ухвали та рішення приймаються. Проаналізовано статистику звернень до Європейського суду та визначено місце України в рейтингу таких звернень.

Ключові слова: Європейський суд, механізм захисту, конвенція, права людини.

Judicial guarantees of human rights and the ratio of national remedies to the jurisdiction of the European Court of Human Rights (experience for Ukraine)

Annotation. The relevance of the topic lies in the study and analysis of national human rights protection mechanisms, their possible improvement, and the creation of new ones based on the experience of European states. It is the human rights protection mechanism and its functioning that manifests how the state treats its citizens, whether it can protect them and guarantee the right to life, liberty, security, and other rights provided for by the Constitution of Ukraine. Constitutional rights and freedoms are guaranteed and cannot be abolished. No amendments to the Constitution of Ukraine or amendments to existing laws may narrow the content and scope of existing rights and freedoms. The state is accountable to the individual

¹ кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та суспільних наук, історичний факультет, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна, Тернопільська обл., 46027, м. Тернопіль, вул. Максима Кривоноса, 2, <https://orcid.org/0000-0002-6533-2802>

² <https://orcid.org/0009-0001-1512-9451>

³ кандидат філософських наук, доцент, Хмельницький національний університет, Україна, Хмельницька обл., 29016, м. Хмельницький, вул. Інститутська, 11, <https://orcid.org/0000-0003-4831-8096>

for its activities. The Constitution of Ukraine provides for the right of everyone to protect their rights and freedoms from violations and unlawful encroachments by any means not prohibited by law. Analyze the national mechanism of human rights protection and its components. The Constitution of Ukraine defines the system of bodies and officials that must protect human and civil rights and freedoms. The main form of protection of rights and freedoms is judicial protection. Identify the forms and methods of judicial protection. To study the chronology of the formation and development of the concept of "human rights". Identify what international organizations exist to protect human rights and the effectiveness of these organizations. Analyze the causes and results of appeals to the European Court for the protection of human rights. To focus on the European system of human rights protection, in which the European Court is central. The European Court of Human Rights is an international judicial body whose jurisdiction extends to all member states of the Council of Europe that have ratified the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. To investigate what applications are considered by the European Court, and what rulings and decisions are made. Analyze the statistics of applications to the European Court and the enforcement of the Court's judgments in Ukraine. To determine Ukraine's place in the ranking of such applications.

Keywords: Convention, European Court of Justice, human rights, protection mechanism.

Вступ

Захист прав людини наразі залишається одним із ключових питань, яке потребує дослідження та вдосконалення. Адже ефективність механізму забезпечення захисту прав людини є показником правової держави. Однією з форм захисту прав і свобод людини є судовий захист. В постанові Верховного Суду зазначено, що невиконання судового акту – це бездіяльність, що полягає в незастосуванні заходів, необхідних для його виконання, за умови, якщо суб'єкт був зобов'язаний і мав реальну можливість виконати судовий акт [12]. Як наслідок, невиконання рішень суду порушує механізм захисту прав людини, а це, в свою чергу, негативно впливає на авторитет судової влади та держави в цілому. Судовий захист передбачає здійснення правосуддя з метою захисту або відновлення порушених оспорюваних прав і свобод. Право на судовий захист не є абсолютним, однак держава має забезпечити доступ до правосуддя в такий спосіб або такою мірою, щоб сама суть цього права не було порушено.

Президент України Володимир Зеленський наголосив: «Людина – понад усе. Не людина для держави, а держава для людини» [2]. Він зазначає, що найвищою цінністю має бути людина.

Гарантія як поняття означає: порука в чомусь, забезпечення чого-небудь [16]. Тобто, держава має забезпечувати та гарантувати своїм громадянам охорону і захист їх прав, свобод та законних інтересів, а Президент України є гарантом прав і свобод людини і громадянина [5].

Стаття 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод передбачає: кожен, чиї права та свободи, визнані в цій Конвенції, було порушено, має право на ефективний засіб правового захисту в національному органі, навіть якщо таке порушення було вчинене особами, які здійснювали свої офіційні повноваження [4].

Наразі існує багато механізмів та способів захисту прав людини, але вони не завжди є дієвими та ефективними. Тому виникає необхідність зробити співвідношення національних механізмів захисту прав людини з юрисдикцією Європейського суду з прав людини.

Дослідження теми, що стосується механізмів захисту прав людини, завжди є актуальним і викликає багато дискусій з цього приводу та вимагає пошуку шляхів покращення функціонування цих механізмів. Вивченням цього питання займалися

багато науковців. Наприклад, І. А. Шуміло в своїй праці проаналізував становлення системи захисту прав людини ЄС, зокрема рішення ЄС 1969-1975 років [20]. Н. Г. Юрчишин та О. П. Безносок дослідили саме поняття «права людини» та їх місце у праві Європейського Союзу [21]. Такі автори, як Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко та Є. М. Щербина розглянули поняття «міжнародного захисту прав людини» з точки зору теорії та практики [9].

Метою статті є дослідження однієї з основних форм захисту прав і свобод людини – судового захисту. А також необхідність проаналізувати дієвість механізму звернень громадян України до Європейського суду для захисту своїх прав і свобод.

Результати

Відповідно до ст. 3 Цивільно-процесуального кодексу України кожна особа має право звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів [18]. Тобто, це право передбачає судовий захист прав людини.

Як зазначив І. І. Сенчук, сутність будь-якого механізму захисту прав полягає в послідовності дій людини й досягнення певного результату [15].

Як поняття, «механізм» в переносному значенні – це система функціонування будь-чого, сукупність проміжних станів або процесів будь-яких [явищ](#). Отже, сам механізм захисту прав людини передбачає функціонування певних ланок, які мають робити механізм дієвим та ефективним (рис. 1):

Рис. 1. Національний механізм захисту прав людини

Джерело: власне розроблення авторів

Отже, «ланками» механізму захисту прав людини є:

- Президент України – гарант прав і свобод людини та громадянина (ст.102 Конституції України);
- Верховна Рада України – здійснює захист прав і свобод через законодавчу діяльність (ст.92 Конституції України);
- Кабінет Міністрів України – забезпечує права і свободи людини за допомогою певних засобів (ст.116 Конституції України);
- Уповноважений ВРУ з прав людини – здійснює парламентський контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини;
- суди – права людини захищаються судом (ст. 55 Конституції України).

Згідно ст. 4 Цивільного процесуального кодексу України, кожна особа має право в порядку, встановленому цим Кодексом, звернутися до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів [18]. Реалізуючи своє право, людина користується способами, які відносяться до національного або міжнародного механізму захисту прав. Конституцією України проголошено: «Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними» [5].

Суд займає одну з ключових ланок дієвості та ефективності національного механізму захисту прав людини та здійснює свою діяльність, відповідно до Конституції, за допомогою Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції (рис. 2):

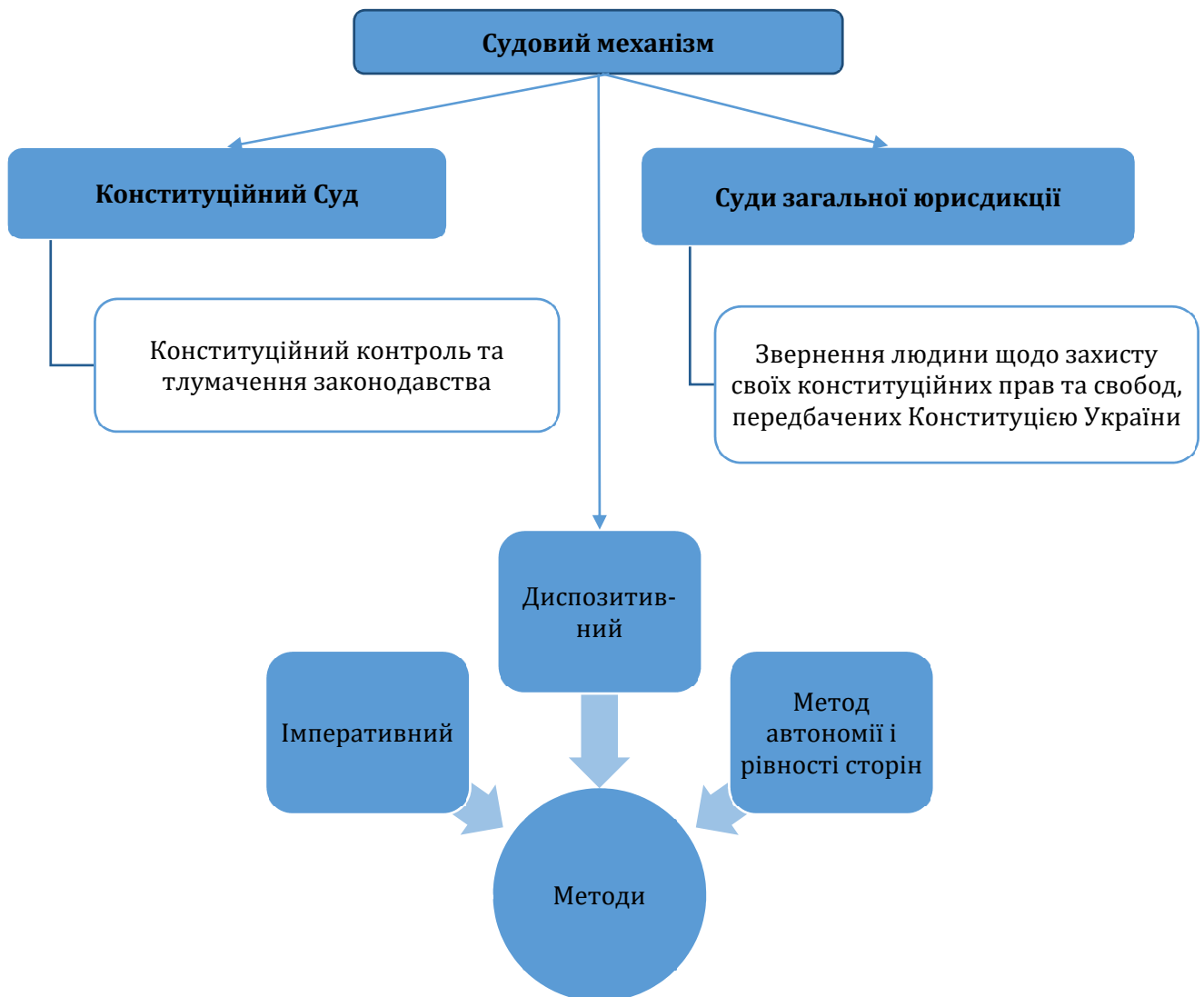

Рис. 2. Судовий механізм захисту прав людини

Джерело: власне розроблення авторів

Конституційний Суд України неодноразово зазначав, що виконання судового рішення є невід'ємною складовою права кожного на судовий захист і охоплює, зокрема, законодавчо визначений комплекс дій, спрямованих на захист і відновлення порушених прав, свобод, законних інтересів фізичних та юридичних осіб, суспільства,

держави, а невиконання судового рішення загрожує сутності права на справедливий розгляд судом.

Судові гарантії передбачають надання громадянину право на звернення до суду з вимогою примусового забезпечення його суб'єктивних прав. Для реалізації своїх повноважень суд здійснює конституційне, цивільне, адміністративне та кримінальне судочинства і видає відповідні акти [14]. Л. Т. Рябовол зробила висновок в своїй праці, що права людини в демократичних державах – цілісна сукупність юридичних та інституційних засобів внутрішньодержавного та міжнародного правового характеру, судових і позасудових, власне конституційних гарантій [13]. Таким чином, ключову роль в національному механізмі захисту прав людини займає судова система.

М. Д. Савенко в своїй публікації підкреслює, що основу механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови і вимоги діяльності органів влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію і захист прав та свобод громадян [14].

Але, попри розгалужений механізм захисту прав людини, є таке поняття, як «вичерпання» національних засобів захисту прав. В такому разі людина, права якої порушені та не знайшли судового захисту на національному рівні, має право звернутися до наступного етапу, тобто до міжнародного механізму захисту прав.

Л. Р. Наливайко, К. В. Степаненко та Є. М. Щербина дослідили динаміку та хронологію становлення і розвитку поняття «право на судовий захист» в таких документах, як: Закони вавилонського царя Хаммурапі (XVIII ст. до н.е.), Закони XII таблиць (V ст. до н.е.), Закони Ману (II ст. до н.е.), Велика хартія вольностей 1215 р., Білль про права 1689 р., Декларація незалежності США (Вірджинська декларація) 1776 р., Конституції США 1787 р., Білль про права Конституції США 1791 р., Декларація прав людини і громадянина (Франція, 1789 р.), Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною асамблеєю ООН у 1948 році, Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року [9].

М. Федорчак провів невеликий історичний екскурс, а саме висвітлив той факт, що Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод («Європейська конвенція з прав людини») була розроблена для підписання в Римі 4 листопада 1950 р. й набрала чинності 3 вересня 1953 р. Конвенція втілила в життя певні права, закріплені в Загальній декларації прав людини, й заснувала міжнародний судовий орган, наділений компетенцією виносити рішення проти держав, які не виконують свої зобов'язання. Конвенція захищає, зокрема, право на життя, право на справедливий судовий розгляд, право на повагу до приватного та сімейного життя, право на вираження поглядів, свободу думки, совісті та релігії, захист права власності [17].

«Підписання Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у 1950 році поступово перетворилося на ефективну систему колективного судового захисту прав і свобод. Центральним елементом європейської системи захисту прав людини став Європейський суд з прав людини, а ефективність правозахисного механізму Конвенції була забезпечена гарантуванням правила звернення з індивідуальною заявою» [9]. Це колосальний крок в розвитку нашої держави, адже він передбачає удосконалення та адаптацію національної правової системи до норм та стандартів Ради Європи. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод стала частиною національного законодавства, оскільки передбачає застосування національними судами норм Конвенції та практики Європейського суду при прийнятті рішень, що, в свою чергу, сприяє розвитку національної судової системи та наближенню її до європейських стандартів.

Зокрема, в ч. 3 ст. 55 Конституції зафіксовано, що кожен має право після використання всіх національних засобів юридичного захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна [5]. Стаття 35 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод визначає, що Суд може брати справу до розгляду лише після того, як було вичерпано всі національні засоби правового захисту, згідно із загальновизнаними принципами міжнародного права, і впродовж чотирьох місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні [4].

Доречно відмітити, що людина, права якої порушені, не зважає на подальші труднощі та довготривалий процес захисту своїх прав, а й надалі «йде» до встановлення справедливості, саме тієї справедливості, яку вона не знайшла у власній державі, не відчула себе повністю захищеною юридичними гарантіями. І. О. Бакірова влучно зазначила, що структурними елементами державно-правового механізму забезпечення права на судовий захист є: механізм реалізації, механізм охорони, механізм захисту та механізм відновлення конституційного права людини і громадянина на судовий захист [1]. Тобто, не тільки на «справність» механізму реалізації захисту прав людини потрібно зосереджувати увагу, але й на подальші засоби та методи захисту прав людини, зокрема, на їх відновлення, що має забезпечувати та гарантувати держава.

Як зауважили В. С. Котковський та Н. О. Богатирьова, людина має бути впевнена в тому, що держава гарантує рівну можливість для будь-кого, незалежно від віри, раси, місця проживання, віку і статі, скористатися цими способами захисту. В іншому випадку прагнення сучасної держави до демократії, законності, свободи, рівності, гуманізму, правової держави, виражене в конституційних нормах і принципах, залишиться лише декларацією про наміри [7]. Потрібно й надалі проводити процес реформування тих ланок національного механізму захисту прав людини, які мають бути гарантами людської довіри.

Таким чином, після вичерпання національних засобів захисту прав, людина має право звернутися до міжнародних організацій, зокрема до Європейського суду з прав людини.

Міжнародні організації можна поділити (рис. 3):

Рис. 3. Міжнародні організації

Джерело: власне розроблення авторів

Європейський суд з прав людини (European Court of Human Rights) – це міжнародний суд, який розглядає заяви тільки від осіб, організацій та підприємств, які вважають, що стали потерпілим від порушення прав і свобод гарантій, зазначених у Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод або в Протоколах до неї. Суд розташований в місті Страсбург (Франція) [17].

Європейський суд з прав людини посідає ключове місце в Європейській системі та, відповідно до Конвенції, створений для забезпечення зобов'язань, взятих на себе Високими Договірними Сторонами за Конвенцією і Протоколами до неї.

Протягом багатьох років Україна займала перше місце серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в Європейському суді. Згідно звітів про результати діяльності уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини, спостерігається наступна статистика: станом на 31.12.2020 на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 62 000 справ проти держав – сторін Конвенції, з них 10 400 справ – проти України, що складає 16,8 % від загальної кількості справ [3].

Станом на 31.12.2021 Україна займала третє місце серед держав – членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в Європейському суді. Зокрема, в Європейському суді на розгляді перебувало загалом 70 150 справ проти держав – сторін Конвенції, з них 11 350 справ – проти України, що складає 16,2 % від загальної кількості справ.

За 2022 рік ЄСПЛ постановив 144 рішення у справах проти України, з яких у 141 рішенні (97,8%) визнано щонайменше одне порушення прав людини.

Відповідно до статистики Європейського суду з прав людини за 2022 рік:

- росія - перше місце за кількістю винесених рішень судом проти держави,
- Україна – друге місце,
- Туреччина – третє місце [11].

Згідно статистики звернень до Європейського суду з прав людини можна простежити, за розглядом порушення яких саме статей Конвенції найчастіше звертаються українці:

1. Право на справедливий суд (ст. 6).
2. Заборона катувань (ст. 3).
3. Право на життя (ст. 2).
4. Право на ефективний засіб правового захисту (ст. 13).
5. Свобода зібрань та об'єднання (ст. 11).
6. Захист права власності (ст. 1).

За словами голови Харківської правозахисної групи, Україна дедалі гірше виглядає перед Європейським судом із прав людини, оскільки жодне його рішення про порушення ст. 3 (заборона катувань – ред.) і ст. 5 (право на свободу і особисту недоторканість – ред.) не виконане досі з часу, коли Україна стала членом Ради Європи [6].

Дуже невтішні дані наводить статистика Європейського суду з прав людини за 1959-2022 роки. Найбільшу кількість порушень з боку держави Україна зафіксовано у праві на свободу та безпеку – 649 справа, що складає 36% від загальної кількості справ. На другому місці – право на справедливий суд – 622 справи, що складає 34,5% від загальної кількості. На третьому місці порушення процесуальних строків – 549 справ або 30,5% [11].

Згідно таких статистичних даних можна стверджувати не тільки про недостатньо дієвий національний механізм захисту прав людини, але й процедуру виконання рішень суду, як завершальну стадію судового провадження. Адже держава повинна вживати низку заходів для реалізації рішення суду в повній мірі, а коли цього не відбувається – в людини це викликає почуття безпорадності. О. Ю. Льошенко відмітила,

що виконання рішення Європейського суду в частині вжиття заходів загального характеру є імплементаційним заходом, оскільки потребує вчинення цілого ряду дій щодо приведення чинного законодавства у відповідність із положеннями Конвенції та практикою Європейського суду з метою уникнення аналогічних порушень Конвенції в подальшому [8].

На думку таких авторів, як В. О. Цимбал, Д. С. Коваль та Т. П. Родік необхідно розширити застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо забезпечення головних засад прав і свобод людини і громадянина відповідно до європейського досвіду. Вкрай важливо, щоб європейські стандарти ширше застосовувались національними судами, які захищають права людини [19].

24.03.2021 Указом Президента України прийнято Національну стратегію у сфері прав людини, на меті якої є забезпечення пріоритетності прав і свобод людини як визначального чинника у процесі формування та реалізації державної політики, здійснення повноважень органів державної влади та органів місцевого самоврядування, ведення господарської діяльності, що є досить вагомим показником роботи державного органу з приводу удосконалення механізму захисту прав людини [10].

Висновки

В процесі дослідження питання судового захисту прав людини та аналізу статистики місця України по кількості заявлених заяв до Європейського суду з прав людини, можна дійти висновку про недостатню дієвість «ланок» національного механізму захисту прав людини. З приводу питання дієвості національного механізму захисту прав влучно висловився Євген Захаров, який вважає, що великий потік звернень до Європейського суду з прав людини і його подальше зростання зумовлені масовим і системним порушенням Україною прав і свобод людини. Більше того, необхідно реформувати не тільки механізм захисту прав людини, але й механізм виконання рішень. Адже два механізми Захисту і Виконання відіграють ключову роль в розбудові правової держави, в якій реалізуються та захищаються всі права людини.

Також варто вказати на доцільність посилення національними судами на практику та аналітику Європейського суду з прав людини при прийнятті рішень. Таким чином, рішення та рекомендації Європейського суду з прав людини сприятимуть розвитку та становленню національного механізму захисту прав.

Доречно, що громадяни, які мають на меті звертатися за захистом своїх прав до міжнародних організацій, повинні бути достатньо обізнані з правами, які гарантуються Конвенцією. Отже, слід приділити увагу заходам щодо інформаційної роботи серед населення з приводу діяльності міжнародних організацій, зокрема Європейського суду з прав людини. Тому що від розуміння суспільством своїх прав і обов'язків залежить зміцнення та удосконалення механізму захисту своїх же прав.

Список використаних джерел

1. Бакірова І. О. Державно-правовий механізм забезпечення конституційного права людини і громадянина на судовий захист та місце органів юстиції України у здійсненні правосуддя. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_9254 (дата звернення: 15.04.2023).
2. Громадянин – клієнт, влада – сервіс: Президент у Канаді назвав пріоритети реформ в Україні. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/gromadyanin-kliient-vlada-servis-prezident-ukraini> (дата звернення: 15.04.2023).

3. Звіти про результати діяльності уповноваженого у справах Європейського суду з прав людини. *Міністерство юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/zviti-pro-rezultati-diyalnosti-upovnovajenogo-u-spravah-evropeyskogo-sudu-z-prav-lyudini> (дата звернення: 15.04.2023).
4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) : Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 р. документ 995_004 : станом на 01.08.2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 15.04.2023).
5. Конституція України : станом на 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 15.04.2023).
6. Константінова Н. 95% скарг до ЄСПЛ від українців стосуються невиконання судових рішень – Захаров. *Радіо свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/devianosto-piat-vidsotkiv-skarg-do-yevrosudu-vid-ukrainsiv-stosuyutsia-nevykonannia-sudovyh-rishen/30962110.html> (дата звернення: 15.04.2023).
7. Котковський В. С., Богатирьова М. О. Судовий механізм захисту прав та свобод людини і громадянина. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 13–16.
8. Льошенко О. Ю. Імплементация Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини в національну правову систему України. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_14104 (дата звернення: 15.04.2023).
9. Наливайко Л. Р., Степаненко К. В., Щербина Є. М. Міжнародний захист прав людини : навч. посібник. Дніпро : ДДУВС, 2020. 260 с.
10. Національна стратегія у сфері прав людини : Указ Президента України від 24 березня 2021 року № 119/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021> (дата звернення: 15.04.2023).
11. Попри війну, Україна зберігає лідерство в порушенні прав людини: статистика Європейського суду з прав людини. *ADVOKAT POST*. URL: <https://advokatpost.com/popry-vijnu-ukraina-zberihaie-liderstvo-v-porushenni-prav-liudyny-statystyka-ievropejskoho-sudu-z-prav-liudyny/> (дата звернення: 15.04.2023).
12. Постанова Верховного Суду від 13 липня 2021 р., судова справа № 664/2551/18. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/98368391> (дата звернення: 15.04.2023).
13. Рябовол Л. Т. Гарантії прав та свобод людини і громадянина у зарубіжних країнах. *Права людини в Україні: минуле, сьогодення, майбутнє* : тези доп. учасників Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 10 груд. 2020 р.). Харків: НДІ ППЧН, 2020. С. 22–25.
14. Савенко М. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина. *Вісник Конституційного Суду України*. 2000. № 1. С. 68–83.
15. Сенчук І. І. Механізм захисту прав людини: актуальні проблеми дослідження. *Правоохоронна функція держави: теоретико-методологічні та історико-правові проблеми* : тези доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 17 трав. 2019 р.). Харків : ХНУВС, 2019. С. 189–191.
16. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/gharantija> (дата звернення: 15.04.2023).

17. Федорчак М. Що таке Європейський суд та яку роль він виконує? Західне міжрегіональне управління Міністерства юстиції України. URL: <https://pzmrujust.gov.ua/yurydychni-konsultatsii/144-yurydychni-konsultatsii/2611-shcho-take-yevropeiskyi-sud-z-prav-liudyny-ta-iaku-rol-vin-vykonuie> (дата звернення: 15.04.2023).
18. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV : станом на 15.04.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 15.04.2023).
19. Цимбал В. О., Коваль Д. С., Родік Т. П. Європейський суд з прав людини як правова гарантія захисту прав людини в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 1. С. 103–106. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-1/23> (дата звернення: 15.04.2023).
20. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини : навч. посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О., 2018. 168 с.
21. Юрчишин Н. Г., Безносюк О. П. Права людини у праві Європейського Союзу. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ.конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 1. С. 339-342.